

บทที่ 4
งานศิลปกรรมที่สร้างสรรค์สอดคล้องกับคติ ฮก ลก ซิ่ว ในสมัยรัชกาลที่ 3

1. ประติมากรรมตกแต่งอาคารภายนอก

หน้าบันในสมัยรัชกาลที่ 3 นิยมทำเป็นงานก่ออิฐถือปูนและแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะจีน ซึ่งการประดับหน้าบันในสมัยนี้ แบ่งออกเป็นรูปแบบต่างๆ คือ

- แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ล้วนๆ
- แบบที่มีลายเป็นดอกไม้ นก และสัตว์อื่นๆ
- แบบที่มีภาพเครื่องมงคลหรือเครื่องบูชาตามแบบจีน
- แบบที่มีรูปทิวทัศน์ผสมกับลายดอกไม้¹

อย่างไรก็ตามลวดลายดังกล่าวแสดงออกให้เห็นถึงความคิดในคตินิยมและความเชื่อต่างๆ ของจีน ลวดลายสัญลักษณ์เหล่านี้มีความหมายในตัวเอง ซึ่งเป็นไปในทางมงคลทั้งสิ้น (ภาพที่3)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

หน้าบันภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีน

ในประเทศจีน แม้ว่าปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับสิ่งของที่ถูกกำหนดให้สื่อถึงความเชื่อเรื่องสิริมงคลมาตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ก็ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าสิ่งของแต่ละอย่างนั้นถูกกำหนดให้มีความหมายมงคลตั้งแต่เมื่อใด² อย่างไรก็ตามเกี่ยวกับความนิยมในการนำเครื่องหมายมงคลมาตกแต่งบ้านเรือนของชาวจีน อย่างน้อยปรากฏตั้งแต่สมัยห้าราชวงศ์³ (พ.ศ. 1450 -1503) เช่น ภาพวาดแสดงชีวิตความเป็นอยู่ในราชสำนัก (ภาพที่4) จะเห็นว่าที่ด้านขวาของภาพโต๊ะซึ่งมีแจกันปักกิ่งปะการังไว้ ชาวจีนเชื่อว่าปะการังนั้นเป็นเครื่องหมายของความรุ่งเรืองในราชการ ความนิยมเช่นนี้แพร่หลายสืบเนื่องไปยังสมัยต่อมา โดยเฉพาะในสมัย

¹ไชแสง สุชะวัฒน์, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2525), 28.

²วไลรัตน์ ย้งรอด, “ภาพเครื่องตั้ง จิตรกรรมพุทธบูชาในสมัยรัชกาลที่3,” เมืองโบราณ 22, 3 (กรกฎาคม – กันยายน 2539) : 81.

³เรื่องเดียวกัน, 86.

ราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง การประดับตกแต่งบ้านด้วยเครื่องหมายมงคลหลายชิ้นมีมากขึ้น⁴

วัดนางชีโชติการาม

ประวัติวัด เป็นวัดโบราณอยู่ริมคลองด้านฝั่งเหนือ ใกล้กับวัดหนัง ฝั่งธนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระยาโชฎิกกราชเศรษฐีปฏิสังขรณ์ ครั้งหลังราวปลายปี พ.ศ. 2374 หรือต้นปี พ.ศ. 2375 พระยาราชานุชิต (จ๋อง) ปฏิสังขรณ์อีกครั้ง⁵

รูปแบบ หน้าบันวัดนางชี เป็นหน้าบันสามเหลี่ยมทรงสูง⁶ ภาพมีลักษณะเหมือนถูกแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนบนเป็นภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีน ต่ำลงมาด้านล่างทำเป็นรูปแจกันดอกไม้ห้อยลงมาเหมือนกันเรียงเป็นแนวยาว ลายของหน้าบันประกอบด้วยเครื่องกระเบื้องเคลือบสีที่ทำเป็นรูปต่างๆสำเร็จมาแล้ว เช่น รูปโถ้วางแจกันดอกไม้ กระถางดอกบัว แจกันภายในใส่เครื่องใช้ที่เป็นสัญลักษณ์มงคล คือ ยู่อี้ กระป๋ ปะการัง นอกจากนี้มีรูป น้ำเต้า สิงโต และค่างคว (ภาพที่5)

ภาพบนหน้าบันดังกล่าวล้วนสอดคล้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับฮก ลก ซิ่ว ทั้งสิ้น ความนิยมในการนำภาพเหล่านี้มาประดับหน้าบันในสมัยรัชกาลที่3 คงเกิดขึ้นเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้รื้อถอนอาคาร และสิ่งของต่างๆของสวนขวา นำไปถวายพระอาราม รวมถึงเครื่องบูชาและเครื่องเรือนที่เคยใช้ประดับ ทำให้ต่อมาเกิดความนิยมเขียนรูปเครื่องแต่งเรือนและเครื่องบูชาแบบจีนประดับอาคารทั้งภายในและภายนอกดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ว่า

“รัชกาลที่ ๓ เมื่อไม่เสด็จลงประพาสสวนขวาดังในรัชกาลก่อน...โปรดให้รื้อศิลา...รื้อตำหนักต่างๆ...ไปปลูกถวายเป็นเสนาสนะตามพระอารามหลวง...ความนิยมดูเป็นไปข้างสละเครื่องเล่นถวายเป็นพุทธรูป จันเขียนรูปเครื่องแต่งเรือนและเครื่องบูชาของจีน เป็นลายประดับฝาผนังโบสถ์วิหาร...”⁷

⁴วิไลรัตน์ ย้งรอด “ภาพเครื่องตั้ง จิตรกรรมพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่3,” เมืองโบราณ 22, 3 (ก.ค.-ก.ย.2539) : 81.

⁵ไขแสง สุชะวัฒน์, วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, 2525), 7- 8.

⁶เรื่องเดียวกัน, 36.

⁷สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น(กรุงเทพฯ : โรงเรียนช่างพิมพ์เพชรรัตน์, 2507), 48.

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าภาพเครื่องตั้งอาจเป็นแบบแผนของลวดลายแบบใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง ทำให้เครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาที่ไทยทำนั้นไม่เหมือนเครื่องบูชาของจีนทั้งหมด เพียงแต่เอาเค้าเครื่องบูชาอย่างจีนมาคิดประดิษฐ์จัดตามความนิยมของไทยเท่านั้น

วัดนาคกลางวรวิหาร

ประวัติวัด ตั้งอยู่ริมคลองมอญฝั่งใต้ แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ วัดนาคกลางเป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใดและใครเป็นผู้สร้าง สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย วัดนาคกลางมีความสำคัญสืบเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏหลักฐานว่ารัชกาลที่ 1 เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดนาคกลาง ต่อเนื่องมาในรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดนาคกลาง และได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดนี้ด้วย^๖

รูปแบบ หน้าบันภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนที่วัดนี้ ปรากฏเป็นหน้าบันของศาลาการเปรียญเก่าของวัด ศาลาการเปรียญหลังนี้ก่ออิฐฉาบปูน อยู่ด้านหน้าพระอุโบสถทางทิศตะวันออก ศาลาการเปรียญนี้ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ โดยรูปทรงแล้วคล้ายกับวิหารวัดราชโอรสาราม^๗ สำหรับหน้าบัน ทำเป็นภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนที่เรียกว่า หมู่ชุด คือ โต๊ะหมู่ 4 ตัว ตัวรองหนึ่งเป็นหัวตั้งจากสูงลงมาหาค่า อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันสองชั้น ภาพภายในประกอบด้วย รูปสัตว์ เช่น ปู รูปผลไม้ ดอกพุดตาน ดอกโบตั๋น รูปเครื่องใช้ เช่น กาน้ำ พัด กล้องสี่เหลี่ยม เจึงเทียน กระถางธูป น้ำเต้า นอกจากนี้ยังมีลายดอกไม้ ใบไม้ ประกอบด้วย (ภาพที่ 6)

หน้าบันของวัดทั้งสองนี้มีข้อเหมือนกัน คือ ทำเป็นภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนทั้งสองที่ อีกประการหนึ่ง คือ หน้าบันทั้งสองที่ปรากฏภาพสัญลักษณ์มงคลของลายปักเขียน ซึ่งมักแกะสลัก หรือ ประดับไว้ตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่าเขียนทั้งแปดมักช่วยเหลือคนให้พ้นทุกข์ และปราบปีศาจร้าย ดังนั้นเมื่อนำคติการออกแบบด้วยสัญลักษณ์ของเขียนมาใช้กับลวดลายบนหน้าบันจึงมีความหมายในการปกป้องคุ้มครองสถานที่มิให้ภูติวิญญาณหรือสิ่งชั่วร้ายเข้ามากล้ำกลายสถานที่อันเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ โบสถ์ วิหาร ทั้งนี้เป็นการใช้ในความหมายเดียวกับลวดลาย

^๖ พระครูเมธีธรรมญาณ, ประวัติวัดนาคกลางวรวิหาร (กรุงเทพฯ : ศุภานิชการพิมพ์, 2540), 2 - 9.

^๗ ภาพวิหารวัดราชโอรสาราม ดูใน ศิลปะพระราชนิยมสมัยพระนั่งเกล้า (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 41.

หน้าบันโบสถ์ วิหาร ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 2 ที่ใช้คติการออกแบบรูปเทวดา เทพนม มีผู้ศึกษาว่าลวดลายบนหน้าบันโบสถ์ วิหาร ในสมัยรัชกาลที่ 3 จะมีการใช้สัญลักษณ์ของโป๊ยเซียนเพียง 5 อย่าง คือ น้ำเต้า พัด กระบี่ กระเช้าดอกไม้ และดอกบัว¹⁰ ฉะนั้นภาพที่ปรากฏบนหน้าบันทั้งสองก็สามารถสนับสนุนความคิดนี้ได้

หน้าบันรูปมังกรและหงส์

เป็นคติการออกแบบสำหรับวัดที่เป็นของกษัตริย์ หรือเจ้านายชั้นสูง ทั้งนี้เพราะมังกรในคติจีน เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจเหนือสัตว์ทั้งปวง มักเปรียบกษัตริย์เหมือนดังมังกร ส่วนหงส์นั้น ตามคติจีนถือว่าเป็นเครื่องหมายของราชินี คู่กับมังกร เพราะฉะนั้นหงส์และมังกรจึงเป็นสัญลักษณ์ที่นิยมและพบเสมอในงานศิลปกรรมของจีน

บนหน้าบันโบสถ์ วิหารในสมัยรัชกาลที่ 3 พบว่ารูปมังกรและหงส์ ถูกนำมาใช้ร่วมกัน และมักทำคู่กัน จะไว้ในตำแหน่งประธานของหน้าบัน ซึ่งอนุมานได้ว่าการใช้สัญลักษณ์ของสัตว์ทั้งสองเป็นการบ่งบอกถึงสถานที่ที่พระมหากษัตริย์ หรือ เจ้านายชั้นสูงเป็นผู้สร้าง¹¹

หน้าบันโบสถ์วัดราชโอรสาราม พบว่าเป็นลายมังกรคาบแก้ว มังกรมี 5 เล็บ ซึ่งมีผู้เสนอว่า มังกร 5 เล็บ หมายถึง กษัตริย์ ทั้งนี้เพราะเป็นวัดประจำพระองค์ ส่วนหน้าบันของวัดนวลนรดิศ ปรากฏรูปมังกร 4 เล็บ ซึ่งหมายถึงขุนนางสร้าง¹² อย่างไรก็ตามมีผู้เสนอว่า การใช้ภาพมังกรในไทยอาจไม่ได้รับแนวคิดการใช้จำนวนเล็บมังกรแสดงฐานะบุคคลก็ได้ เนื่องจากวัดที่กษัตริย์ไม่ได้ทรงสร้างหรือบูรณะก็ปรากฏมังกรที่มี 5 เล็บได้เช่นกัน¹³

หน้าบันรูปดอกพุทธานหรือโบตัน

คตินิยมของจีนเชื่อว่าดอกโบตันเป็นราชินีของดอกไม้ และมีความหมายเป็น ฮก อันหมายถึง โชคลาภ ความมั่งคั่ง เมื่อนำมาใช้กับหน้าบัน จึงอาจแปลความหมายได้ว่าเป็นการ

¹⁰ อุษาวดี รัตมิ่งศรี, ภาพจิตรกรรมเครื่องบูชาในสมัยรัชกาลที่ 3 (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 17.

¹¹ สุวิญญา ใจนารุณ, “ลวดลายหน้าบันโบสถ์วิหาร สมัยรัชกาลที่ 3” (สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 77.

¹² เรื่องเดียวกัน

¹³ อธิรัษฎ์ ไชยพจน์พานิช, “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3”

(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 50.

อำนวยการให้แกผู้ที่เข้ามาในพุทธสถาน หน้าบันในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ใช้รูปดอกพุดตานหรือโบตัน ประกอบบนหน้าบัน เช่น วัดนางชี วัดสามพระยา วัดเฉลิมพระเกียรติ ฯลฯ

2. ประติมากรรมตกแต่งอาคารภายใน

วัดนางนองวรวิหาร

ประวัติวัด ตั้งอยู่ที่แขวงบางค้อ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร วัดนางนองไม่ปรากฏประวัติการสร้างแน่ชัด แต่หลักฐานจากหนังสือวัดสำคัญ กรุงเทพฯ ระบุว่าสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้รื้อสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม¹⁴

บานแกะสลักของประตูอุโบสถด้านหน้า ปรากฏภาพเขียนลายทอง เป็นภาพมงคลอย่างจีน ซึ่งรวบรวมไว้หลายประเภท ทั้งภาพเทพฮก ลก ซิ่ว ภาพสัตว์ เช่น กวาง มังกร ตะขาบ ภาพพันธุ์พฤกษา ดอกไม้ และเครื่องใช้ เช่น แจกัน หมวกข้าราชการและอาวุธ (ภาพที่ 7-9)

ภายในพระอุโบสถ ปรากฏภาพ ฮก ลก ซิ่ว เขียนขึ้นที่ผนังหุ้มกลองตอนล่าง ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือระหว่างบานประตูพระอุโบสถ เป็นภาพก้ามมะลอเขียนบนแผ่นไม้ฉีกกับผนัง เป็นภาพเครื่องมงคลอย่างจีน คือ ฮก ลก ซิ่ว พร้อมทั้งเครื่องมงคลอื่นๆ¹⁵

นอกจากนี้ในพระอุโบสถ ยังพบภาพ ฮก ลก ซิ่ว ที่เขียนเป็นกลุ่มบุคคลขนาดใหญ่ ภายใต้อำมาท้อย (ภาพที่ 10)

ภาพฮก อยู่ตอนบนสุดแนวกกลาง ถูกจัดวางในตำแหน่งที่โดดเด่นเป็นพิเศษ ฮก แสดงภาพด้วยบุคคลรูปร่างสูงใหญ่ ใบหน้าซึ่งง้าง ไหวหนวดเครายาว แต่งกายสง่า สวมเครื่องประดับศิระสวองาม ในมือถืออยู่ มีความหมายความสมปรารถนา โชคลาภ ที่ข้างกายทั้งสองขนบด้วยหญิงสาวขนาดเล็ก ถือพัดด้ามยาวประกอบอภิสรรยาศ

ภาพลก อยู่ขวามือตอนล่าง แสดงด้วยรูปบุคคลที่มีขนาดเล็กกว่าฮก รูปลักษณ์หน้าตาไม่ซึ่งขงอาจเหมือนภาพฮก ในทางตรงข้ามกับดูอ่อนโยน เครื่องประดับมีเพียงผ้าโพก มือข้างหนึ่งถือผลทับทิม เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญงอกงาม จุดเด่นของภาพอยู่ที่การมีบริวารล้อมรอบมากมาย ประกอบด้วยเด็กๆ สวมเครื่องแต่งกายงดงาม 6 คน และผู้พิทักษ์หรือนายอารัก্ষ์ยืนถือคทา 2 นาย แสดงความหมายของเศรษฐกิจที่มีบริวารและลูกหลานมากมาย

¹⁴สันติ เล็กสุขุม, จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 206.

¹⁵เรื่องเดียวกัน, 209.

ภาพชิว อยู่ด้านซ้ายมือตอนล่าง แสดงด้วยภาพชายชรา ศีรษะล้าน หลังโก่ง มือหนึ่งถือต้นหลังจื่อ มีลำต้นหงิกงอคล้ายไม้เถา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอมตะ อีกมือหนึ่งถือผลท้อ เป็นสัญลักษณ์ของการแต่งงาน การผลิตดอกออกผล และความมีอายุยืน

ภาพ ฮก ลก ชิว ในพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร เป็นการนำเสนอด้วยภาพบุคคลผสมกับภาพผลไม้ ต้นไม้ ดอกไม้ สัตว์ และสิ่งของ ซึ่งมีความงดงามทั้งการวางองค์ประกอบ การผูกลาย และมีมือการวาดภาพที่ประณีต สำหรับสาเหตุในการประดับภาพ ฮก ลก ชิว ในพระอุโบสถดังกล่าว หากมองในแง่ความนิยมศิลปะจีน อาจกล่าวได้ว่าช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่ไทยกำลังนิยมเล่นกระบวนจีน ทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม จึงนำเรื่องราวที่เป็นสิริมงคลของจีนมาเขียน ซึ่งนอกจากจะสร้างความวิจิตร แปลกใหม่แก่คนไทยที่พบเห็นแล้ว ยังมีเนื้อหาและความหมายที่สอดคล้องกับรสนิยมของคนไทยด้วย หากมองในแง่โครงสร้างทางสถาปัตยกรรม ถือได้ว่าเป็นการสร้างความกลมกลืนของบรรยากาศแบบจีนให้เข้ากันกับโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมภายนอก

3. จิตรกรรม

ภาพจิตรกรรมที่มีอิทธิพลความเชื่อจากจีนประเภทหนึ่งที่พบแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ ภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีน ที่ถูกแสดงด้วยภาพบุคคล สัตว์ และสิ่งของประเภทต่างๆ นำมาจัดวางบนเครื่องเรือนหลากหลายรูปแบบ แสดงให้เห็นว่าภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนไม่ได้เป็นที่นิยมและปรากฏเฉพาะประติมากรรมตกแต่งอาคารภายนอก หรือ หน้าบันเท่านั้น

วัดคิณีนาวรวิหาร

ประวัติวัด ตั้งอยู่ที่แขวงบางพลัด เขตบางกอกน้อย เดิมชื่อวัดบางจาก เป็นวัดโบราณ ในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์¹⁶

จิตรกรรมฝาผนังวัดคิณีนาค ฝั่งธนบุรี เขียนเป็นเรื่องราวเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีน ซึ่งชั้นอันทำด้วยกระดานนั้น ออกแบบเป็นเส้นขมวดแบบหักเหลี่ยมคล้ายประแจจีน¹⁷ มีการ

¹⁶กรมศิลปากร, วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยูไนเต็๊ดโปรดักชั่น, 2525), 93.

¹⁷น. ณ ปากน้ำ[นามแฝง], “จิตรกรรมฝาผนังวัดคิณีนาค,” เมืองโบราณ 19, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2536) : 102.

ยักเยื้องประดิษฐ์แบบให้ดูแตกต่างกัน มีกรรมวิธีโดยการเขียนลงบนพื้นผนังฉาบปูน แล้วลงพื้นด้วยสีฝุ่นขาวผสมกาวเป็นแบบเทมเพอรา¹⁸ และเข้าใจว่าน่าจะใช้ช่างจีนเป็นผู้เขียน

วัดแห่งนี้สร้างโดยมีจุดประสงค์เลียนแบบศิลปะจีนอย่างเห็นได้ชัด สังเกตได้จากการทำพระวิหารเป็นทรงจีนแบบศาลเจ้า อุโบสถเป็นทรงไทย ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา บริเวณโดยรอบประดับรูปปูนปั้นทำเป็นรูปโซดหิน ดอกไม้ มังกร และกิลิน

ภาพจิตรกรรมเครื่องตั้ง หรือ เครื่องบูชาแบบจีนที่วัดนี้ (ภาพที่ 11) ประกอบขึ้นด้วยเครื่องหมายมงคลที่ถูกจัดวางคล้ายที่ประดับตกแต่งบ้านจริงๆ โดยวาดเป็นภาพขนาดใหญ่อยู่บนผนังทั้งสองด้านและบนบานประตู ในขณะที่บางแห่งถูกจัดให้อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม เช่น ในอุโบสถวัดราชโอรสาราม และบางแห่งจัดเป็นเครื่องตั้งกระจายเป็นกลุ่มๆ เต็มผนัง เช่น ที่มุขกระสันเชื่อมระหว่างหอพระสุลาลัยพิมานกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ด้านทิศตะวันออกในพระบรมมหาราชวัง¹⁹

ลักษณะของภาพเครื่องใช้อันเป็นสัญลักษณ์มงคล มีความหลากหลายเช่นเดียวกันกับวัดราชโอรสาราม ในการจัดวางเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชา ภาพประเภทสิ่งของและการจัดวางที่ปรากฏมีลักษณะคล้ายกับที่ปรากฏในวัดราชโอรสาราม คือ ปรากฏทั้งเครื่องประดับเรือนที่ใช้จัดวางจริงและภาพสัญลักษณ์มงคลจีน จิตรกรรมของวัดนี้มีลักษณะภาพเป็นเครื่องตั้งเป็นชั้นลายประแจจีน วางเครื่องเคราต่างๆ บนชั้น ภาพที่พบประกอบด้วยกลุ่มที่เป็นภาพสัญลักษณ์มงคล ได้แก่ ยู่อี้ แจกัน กระเช้าดอกไม้ หนังสือสั่งซู พัด สัมมือ ดอกโบตั๋น ทับทิม ดอกบัว ค้างคาว ผีเสื้อ ฯลฯ ส่วนอีกกลุ่ม คือ เครื่องประดับเรือนที่ใช้ประดับตกแต่งจริง ได้แก่ นาฬิกาตั้งโต๊ะ แวนดา โถ ขวดน้ำ แก้วน้ำทรงสูง โต๊ะนั่งกลม (ภาพที่ 12) นอกจากนี้ลายเพดานของวัดภคินีนาถ ยังทำเป็นลายพันธุ์ไม้มวลลายกระบวนจีนอีกด้วย (ภาพที่ 13)

ภาพจิตรกรรมรูปเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนยังปรากฏหลายแห่ง เช่น จิตรกรรมบนหน้าต่างพระอุโบสถวัดมหรณพาราม วัดจันทาราม และวัดกัลยาณมิตร²⁰

¹⁸ น. ณ ปากน้ำ [นามแฝง], “จิตรกรรมฝาผนังวัดภคินีนาถ,” **เมืองโบราณ** 19, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2536) : 102.

¹⁹ วิไลรัตน์ ยักรอด, “ภาพเครื่องตั้ง จิตรกรรมพุทธบูชาในสมัยรัชกาลที่ 3,” **เมืองโบราณ** 22, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2539) : 87.

²⁰ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ใน อธิราชญ์ไชยพจน์พานิช, “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 22 -30.

มีผู้ศึกษากล่าวว่า จิตรกรรมภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนน่าจะปรากฏครั้งแรกที่อุโบสถวัดราชโอรสาราม แล้วแพร่หลายไปยังที่อื่น และวัดภคินีนาถก็อาจได้รับแรงบันดาลใจจากจิตรกรรมวัดราชโอรสารามไม่มากนักน้อย²¹ ในส่วนของความหมายที่ปรากฏในภาพเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาแบบจีนนั้น แม้ปรากฏภาพสัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมรวมถึงปรากฏในงานประดับสถาปัตยกรรมอีกหลายแห่ง แต่ไม่อาจกล่าวได้ว่าคนไทยในช่วงนั้นเข้าใจ หรือเชื่อในความหมายสัญลักษณ์มงคลดังกล่าวมากนักน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตามอาจเข้าใจและตระหนักว่าภาพเหล่านี้สื่อความหมายด้านสิริมงคล จึงนำมาใช้ในงานประดับพุทธสถาน

รูปแบบและความหมายเช่นนี้ยังหลงเหลือความนิยมอยู่ และได้พบอีกว่าปรากฏต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ภาพสลักสัญลักษณ์มงคล สก ลก ชิว บนแผ่นศิลาตกแต่งท้องไม้พนักพระระเบียงรอบพระอุโบสถด้านใน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ศิลานี้มีได้สลักขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และเมื่อครั้งบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ไม่ปรากฏภาพสลักดังกล่าว²² ดังนั้นภาพสลักศิลาดังกล่าวจึงน่าจะทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 จะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดครั้งใหญ่ แต่ก็มีได้กล่าวอย่างชัดเจนว่ามีการนำศิลาสลักมาตกแต่งที่ท้องไม้พนักพระระเบียง ประกอบกับในสมัยรัชกาลที่ 5 อิทธิพลของศิลปะตะวันตกน่าจะมีอิทธิพลมากกว่าศิลปะจีน

แผ่นศิลาดังกล่าวมีขนาดสี่เหลี่ยมจัตุรัส อยู่รอบระเบียงพระอุโบสถทั้ง 4 ด้าน มีจำนวนทั้งหมด 222 แผ่น²³ แต่ละแผ่นมีลายแตกต่างกัน สลักเป็นลายเส้นรอบตัวลายแต่ละลาย แล้วสลักตัวลายให้ลาดเข้าไปในเนื้อศิลา มากน้อยตามลักษณะลาย เส้นรอบตัวลายจะเป็นเส้นลึกกว่าเส้นรายละเอียดของลาย พื้นลายปล่อยไว้ไม่ได้สลักลึกลงไป ศิลาสลักนี้เป็นลายกระบวนจีนซึ่งน่าจะเป็นฝีมือช่างจีน

ลายสลักนี้แฝงคติความเชื่อเกี่ยวกับ สก ลก ชิว ของจีนอย่างเด่นชัด แผ่นศิลาสลักนี้มีลวดลายภาชนะ เครื่องใช้ต่างๆ บรรจุดอกไม้ ผลไม้ โดยแยกเป็นกลุ่ม คือ

²¹ อธิราชย์ ไชยพจน์พานิช, “อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3”

(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 35.

²² อ่านรายละเอียดการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใน กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม** (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท, 2525), 158-163.

²³ สมศิริ อรุณทัตย์, “สก ลก ชิว บนแผ่นศิลาสลักวัดพระศรีรัตนศาสดาราม,” **ศิลปวัฒนธรรม** 24, 4 (กุมภาพันธ์ 2546) : 147.

- ภาชนะ เครื่องใช้ต่างๆ มีรูปแบบและลายของภาชนะแบบจีน เช่น แจกันทรงกลม แจกันมีหูทรงต่างๆ กระถางกลม กระถางเหลี่ยม อ่าง จานเชิงทรงสูง กระชามีหู (ภาพที่ 14) การตกแต่งภาชนะและลวดลายของภาชนะมักเป็นลวดลายเกี่ยวกับ ฮก ลก ซิ่ว เช่นกัน

- ดอกไม้ ผลไม้ เช่น ดอกพุดตาน ดอกโบตั๋น ดอกกุหลาบ ดอกบัว ดอกไม้จีน ลูกท้อ ทับทิม (ภาพที่ 15) และยังมีผลไม้ไทยในภาพด้วย เช่น ทุเรียน มังคุด ลูกยอ

- พันธุ์พฤษภา มีลักษณะเป็นไม้เมืองไทยและไม้เมืองจีนชนิดต่างๆ (ภาพที่ 16)

- สัตว์ เช่น นกนานาชนิด ค้างคาว ผีเสื้อ ปู ไก่ ปลา

ในส่วนของภาพสัญลักษณ์มงคลที่ปรากฏในเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชาอย่างจีน คงมีอยู่ในช่วงเวลาหนึ่ง เนื่องจากในระยะหลังปรากฏภาพลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปมาก เช่น จิตรกรรมภาพเครื่องตั้งในวิหารวัดบุปผาราม ซึ่งน่าจะวาดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องจากเป็นวัดที่ทรงเสด็จมาดูแลอยู่เสมอ²⁴ จิตรกรรมภาพเครื่องตั้งดังกล่าวได้กลายเป็นเครื่องเรือนแบบตะวันตก และเครื่องตั้งเองก็หาความหมายอย่างจีนได้ยาก

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าคติความเชื่อเรื่องภาพสัญลักษณ์มงคล ฮก ลก ซิ่ว ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังคงหลงเหลือความนิยมในสมัยต่อมา ก่อนที่จะค่อยๆ จางหายไปอย่างสิ้นเชิงเมื่ออิทธิพลของศิลปะแบบตะวันตกเข้ามาในประเทศไทย

²⁴ วิไลรัตน์ ยักรอด, “ภาพเครื่องตั้ง จิตรกรรมพุทธบูชาในสมัยรัชกาลที่ 3,” เมืองโบราณ 22, 3